

Recenzii

gânditorilor de forță ai filosofiei europene. Urmează apoi o muncă asiduă de reflecție, care face din *Viața spiritului* o meditație, un eseu filosofic, nu o lucrarea sistematică tradițională.

În final precizăm că *Viața spiritului* este, cu certitudine, strâns legată de altă cunoscută carte a autoarei, *Vita activa* („Condiția umană”, trad. de Claudiu Vereș și Gabriel Chindea, Editura Idea Design & Print, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2007). Acest fapt se reflectă din chiar modul de concepere al celor două: trei concepte cardinale, dezvoltate pe șase capitole. Aici cele trei concepte sunt: munca, prin care omul reușește să trăiască în această lume dar fără însă a-și pune amprenta asupra ei; lucrul, care îl face pe om să transforme lumea înconjurătoare și să lase în urmă artefacte care arată modul în care el a trăit; și, în fine, acțiunea, care se referă la omul trăind în societate, instituții, viața socio-politică, determinând decisiv timpul și spațiul existenței sale. Dacă în „Condiția umană” cineva ar fi putut să creadă că *vita activa* are prioritate în raport cu *vita contemplativa*, lecturarea „Vieții spiritului” restabilește echilibrul: cele două sunt complementare, nicidecum separate sau antagonice.

Prin cartea de față Hannah Arendt își confirmă încă o dată dorința arzătoare de a reflecta în profunzime la ceea ce constituie esența umană. După cum ni se spune pe coperta finală a ediției românești, avea de-a face cu cartea sa „cea mai fascinantă și mai stimulatorie”, iar din ea cititorul învață „molipsindu-se de perplexitățile pe care autoarea le-a trăit atât de adânc”. Fiecare dintre noi poate certifica acest lucru doar lecturând cartea...

**Conf. Univ. Dr. Daniela Preda, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna”
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu**

David Bentley Hart, *Ateismul: o amăgire. Revoluția creștină și adversarii ei*, traducere de Eva Damian, editor Dragoș Mârșanu, Ed. Doxologia, Iași, 2017, 306 p., ISBN 978-606-666-652-7

În cadrul colecției *Historia Christiana*, la Editura Doxologia a fost publicată o carte-eveniment: traducerea lucrării apologetice a cunoscutului eseist american David Bentley Hart, *Atheist Delusions: The Christian Revolution and Its Fashionable Enemies* (Yale University Press, 2009).

Gândit inițial ca o replică la lucrările „Noilor Atești” (Sam Harris, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens ș.a.) volumul reunește 17 eseuri grupate în patru secțiuni menite întâi de toate să recupereze memoria, punând accentul pe „reamintirea cuvenită a îndelungatului trecut creștin [...] a cărui memorie ideologia modernității se străduiește atât de mult să o suprimă sau să o distorsioneze; și, de asemenea, pe reamintirea adecvată a multelor – și adesea nerecunoscutelor – violențe, atât a celor excesive, cât și a celor subtile, prin care s-a instalat și perpetuat modernitatea” (p. 10). Ceea ce omit cu bună știință și rea intenție toți acești autori anticreștini este faptul că Evanghelia „a dat în vileag, a cucerit și a demistificat vechile puteri nu doar pentru o vreme, ci pentru totdeauna”, și

prin urmare toate zbaterile așa-zișilor atei nu vor fi niciodată produsele unei culturi purificate de orice influență a elementului creștin (p. 11).

Prin urmare autorul își propune să realizeze o apologie a unui mod anume de înțelegere a efectului creștinismului asupra dezvoltării civilizației occidentale, ridicând obiecții împotriva unor calomnii răspândite la adresa Bisericii, pentru a protesta față de acuzațiile joshnice și nefondate împotriva credinței sau a istoriei creștine, sau, din contră, pentru a atrage atenția asupra realizărilor pe care „scriitorii de înclinație hotărât anticreștină tind să le ignore, să le treacă sub tăcere sau să le respingă” (p. 14). Apărarea credinței merge în paralel cu înfierea metadiscursului epocii moderne despre sine însăși: „despre triumful rațiunii critice asupra credinței «iraționale», despre progresul moralității sociale către o justiție și libertate superioare, despre «toleranța» statului secular și despre necontestatul primat etic fie al individualismului, fie al colectivismului, în funcție de caz” (p. 16).

Ca meditație extinsă despre anumite fapte istorice, argumentația este desfășurată de-a lungul a patru „momente”, pornind de la stadiul actual al polemicii antireligioase și anticreștine (partea I), apoi clarificarea anumitor clișee pe care ideologia modernității le-a livrat constant despre trecutul creștin (partea a II-a), respectiv analizarea fenomenului de încreștinare progresivă a Imperiului Roman și de emergență a Bisericii (partea a III-a) și, desigur, evaluarea consecințelor declinului creștinismului (partea a IV-a).

„Creștinii nu trebuie să abandoneze viitorul în mâinile acelor care știu atât de puține despre natura umană, încât să-și imagineze că o societate «eliberată» de Hristos, ar iubi dreptatea, adevărul, frumusețea, compasiunea sau însăși viața” (p. 39). Cu acest îndemn David Bentley Hart își încheie primul eseu (*Evangelia necredinței*, p. 23-39), în care trece în revistă reproșurile „Noilor Atei”, elemente ce vor fi combătute punctual de-a lungul volumului.

Epoca libertății (p. 41-48) vizează mai degrabă atitudinile deghizate în idei, sau angajamentele emoționale deghizate în integritate intelectuală pe care reprezentanții „Noului Ateism” le etalează în efortul lor de a discredita credința, iar autorul arată că de fapt „acești detractori sunt obedienți față de principiile și motivațiile care nu au alt fundament decât pe ei înșiși” (p. 42). Promovându-și subiectivismul, aceștia propun la schimb nu o necredință absolută, ci o relativizare totală: „o persoană cu adevărat modernă poate crede în aproape orice sau, probabil, chiar în tot, atât timp cât aceste convingeri stau în siguranță pe credința, radicală și fundamentală, în nimic – sau mai bine zis, în neant ca atare” (p. 42-43).

Prejudecățile și proiectarea în istorie a unor preocupări moderne a dus la apariția micii anistorice, de care s-au făcut vinovați autori importanți, autorități și formatori de opinie ai lumii academice, dar în ciuda plauzibilității și a unei aparente lucidități a expunerii, astfel de constructe trădează doar „incapacitatea (istoricului) de a intra imaginativ într-o altă epocă care îl conduce la a prefera un set de abstracțiuni goale în defavoarea unei întâlniri serioase cu complexitățile unei societăți îndepărtate de el din punct de vedere istoric” (p. 54). Esul *Credință și rațiune* (p. 51-58) este completat cu o serie de sinteze care rezumă conflictul dintre „vârsta rațiunii” și „vârsta credinței”, de-a lungul ultimului mileniu.

Recenzii

Noaptea rațiunii (p. 59-73) abordează mai punctual un moment cheie invocat de cei ce susțin că creștinismul a indus așa-numita Epocă întunecată. Este vorba de episodul distrugerii Serapeionului și al bibliotecii din Alexandria de către creștini, dar autorul face apel la surse istorice contemporane evenimentului ce desființează această calomnie la adresa creștinilor, care, în ciuda abuzurilor lor, nu s-au făcut vinovați și de pierderea definitivă a tezaurului cultural păstrat în Marea Bibliotecă.

Distrugerea trecutului (p. 75-82) explorează un alt mit sau o „istorioară trunchiată”, privind transmiterea operelor lui Aristotel exclusiv pe filieră arabă, pe motivul invocat de Jonathan Kirsch, că „Roma sub împărații creștini a pornit să-și distrugă bogatul patrimoniu, [...] scribilor le era interzis să copieze vechile texte păgâne sub amenințarea cu moartea sau [...] amputarea mâinii”, chiar dacă în realitate „nu există nici un motiv clar pentru care nașterea creștinismului poate fi făcută responsabilă pentru declinul culturii romane târzii, pentru triumful dogmei asupra rațiunii sau înapoierea științei” (p. 81).

Eseul *Moartea și renașterea științei* (p. 83-103) continuă această idee și revizitează episodul condamnării lui Galilei Galilei de către inchiziție – un moment nelipsit din repertoriul „Noilor Ateiști”. Totuși, așa cum indică autorul, ilustrul astronom a fost apărat de papă și de cardinalii catolici în formularea tezelor sale, așa cum Kepler era apărat și protejat de iezuiți, iar anchetarea sa nu s-a desfășurat sub semnul fanatismului religios, ci a fost doar „un stupid conflict episodic între oameni mândri și temperamentalii” (p. 94).

Cel de-al șaptelea eseu, intitulat *Intoleranță și persecuție* (p. 105-118), vizează mitul „luptei pentru eliberare a umanității occidentale, a marii emancipări a culturii apusene de sub tirania politică și a izbăvirii Europei de violențele generate de intoleranța religioasă” (p. 105). Este urmărită evoluția Inchiziției spaniole, ale cărei derapaje s-au făcut în momentul instrumentalizării ei de către actorii politici, în ciuda protestelor papalității, reliefând că „adevărata lecție pe care trebuie să o învățăm este tocmai opusul: Violența inerentă a statului și tragedia că Biserica instituțională a fost absorbită în politica temporală sau chiar a devenit responsabilă pentru menținerea ordinii sociale ori a unității naționale ori imperiale [...] violența a crescut direct proporțional cu gradul de suveranitate pretins de stat și atunci când Biserica medievală a încredințat puterii seculare autoritatea morală, injustiția și cruzimea au propășit” (p. 116-117).

Intoleranță și război (p. 119-130) tratează problema războaielor „religioase” franceze, începând cu masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu (1572), unde dincolo de expunerile facile trebuie văzut contextul pur politic al acestui conflict care s-a servit convenabil de un pretext religios. În mod similar este abordat și Războiul de treizeci de ani, fiind analizate jocurile de culise care antrenau interesele statelor beligerante, indiferent de opțiunea religioasă pe care o îmbrățișaseră suveranii lor.

Stăruind pe tema relației dintre credință și ideologie, eseul *O eră a întunericului* (p. 131-141) relevă faptul că „nicio cauză în istorie – nicio religie sau ambiție imperială sau aventură militară – nu a distrus mai multe vieți cu un entuziasm mai încrezător decât cauza «frăției umane», utopia postreligioasă sau superioritatea rasială” și prin urmare „mare parte din modernitate nu ar trebui înțeleasă ca o mare revoltă împotriva tiraniei credinței, ca o mișcare de eliberare umană și progres, ci ca o contra revoluție, ca o respingere reacționară a unei libertăți pe care nu o mai înțelege, dar pe care continuă să o paraziteze” (p. 140-141).

În eseul *Marea revoltă* (p. 145-163) Bentley Hart evidențiază caracterul inedit pe care l-a avut creștinismul în societatea antică și care l-a distins de orice formă de religioasă de până atunci, încât într-o asemenea lume, Evanghelia era o nelegiuire și era perfect rezonabil pentru cei cultivați care o disprețuiau să-i înfățișeze pe apostoli ca „atei” (p. 149). În mod paradoxal, acuzația predilectă adusă creștinismului este intoleranța sa, ca atribuit nelipsit al monoteismului exclusivist, în vreme ce politeismul este atașat aprioric deschiderii ospitaliere și „valorilor pluraliste”, cu toate că istoria a dovedit că tocmai sistemele politeiste au persecutat cel mai crunt creștinismul, pentru că toleranța era manifestată doar „față de credințe care erau expresii diferite ale propriului său caracter religios și care erau, în consecință, ușor de absorbit” (p. 153). Dar creștinismul a fost „o revoltă cosmică”, iar „miile de păgâni au ales să abandoneze tradițiile strămoșilor și să îmbrățișeze o credință de o natură atât de diferită, încât erau obligați să lase în urmă aproape orice apartenență la identitatea lor religioasă anterioară” (p. 163)

O tristețe glorioasă (p. 165-182) explorează fascinația pentru o Antichitate fabuloasă și idealizată, ce nu a existat niciodată și „chiar ne place să ne imaginăm, destul de absurd, că păgânismul este numele unui mod de viață mai atent față de natură, mai acasă pe pământ, mai împăcat cu trupul” (p. 167). În schimb realitatea a fost cu totul alta, căci cultura păgână în care s-a dezvoltat creștinismul a fost una a declinului moral și spiritual larg răspândit (p. 169), iar o analiză a fenomenului gnostic evidențiază acest lucru, în vreme ce Biserica a predicat „o Evanghelia a mântuirii care a îmbrățișat cumva întreaga ordine creată” (p. 181).

Eseul *Un mesaj eliberator* (p. 183-204) urmărește amploarea și succesul propovăduirii Evangheliei datorat noutății mesajului său și profunzimii în care a atins toate straturile societății antice. Și aici este urmărit un caz particular, cel al împăratului Iulian Apostatul, care, în mod paradoxal, a fost singurul împărat de după Constantin cel Mare care a intuit potențialul Bisericii și implicațiile acțiunilor ei în toate structurile sociale, urmărind să imite toate aceste „slujiri” într-un politeism reformat după modelul creștin.

Chipul celui fără chip (p. 205-222) continuă suita de revoluții aduse de creștinism, de astă dată în domeniul social și juridic, prin afirmarea și recunoașterea valorii fiecărei persoane umane, ca făptură creată după chipul lui Dumnezeu, inclusiv a sclavilor, care, în fața legii, nu erau persoane în sens propriu și deplin. Bentley Hart reușește să răspundă convingător reproșurilor aduse Bisericii că, în ciuda unui astfel de adevăr propovăduit, s-a complăcut cu situația socială din Imperiu, urmărind doar ameliorarea statutului sclavilor, nu și abolirea completă a sclaviei ca instituție (p. 214), o temă delicată, ce merită revăzută.

În eseul *Moartea și nașterea lumilor* (p. 223-239) autorul insistă pe integrarea Bisericii în Imperiul creștin, act inițiat de către împăratul Constantin cel Mare († 337) și aproape desăvârșit de către Teodosie cel Mare († 395), care „nu doar a statornicit Biserica creștină în sens general drept religia imperiului, ci a considerat că un anumit corp doctrinar, stabilit și păstrat prin autoritatea unei ierarhii de episcopi, drept exponentul adevăratului creștinism, căruia chiar și puterea imperiului îi era, într-un anumit sens, supusă” (p. 235). Doar în această armonie „noua religie a adus cu sine posibilitatea unei noi civilizații, continuatoarea a celei anterioare, însă mult mai vie. Creștinismul a produs o sinteză unică între geniul eileist și cel iudaic; a strâns la un loc energiile culturii imperiale,

Recenzii

sub acoperământul unei logici religioase capabile să atingă fiecare nivel al societății și să hrănească aproape orice aspirație spirituală” (p. 238).

Umanitatea divină (p. 241-258) urmărește evoluția doctrinei creștine, în special în epoca marilor dispute trinitare și hristologice, când teologii au fost obligați de exigențele dezbaterii să-și formuleze convingerile cât mai lucid și profund cu putință. „Controversele dogmatice din acești ani au constituit concomitent unele dintre cele mai penibile și mai glorioase momente ale tradiției creștine” (p. 245). „În multe privințe, aceste dezbateri hristologice constituie un și mai mare motiv de jenă pentru memoria creștină decât cele care le-au precedat: Nu doar că erau incidente de violență populară mult mai numeroase și episoade de persecuție imperială mai sălbatice, dar rezultatul celui de-al IV-lea Sinod Ecumenic, convocat la Calcedon în 451, a fost o Biserică fragmentată – divizată în cea mai mare parte de terminologie, decât de credință” (p. 251).

Secularismul și victimele sale (261-270) demască predilecția Noului Ateism de a eticheta drept „religie” orice aspect neplăcut sau incomod al vieții culturale, chiar dacă uneori are un caracter pur secular. Ridicolul situației este ilustrat de autor întrucât „chiar și în termeni practici, să disprețuiești religia în abstract este o vanitate fără sens. Ca forță istorică, religia nu a fost nici pur și simplu bună, nici pur și simplu rea, ci întotdeauna a reflectat natura umană în toate dimensiunile ei” (p. 263).

Ultimul eseu, intitulat *Vrăjitori și sfinți* (p. 271-284), denunță actuala „epocă a rațiunii” ca „o epocă a perfecte irationalități, una întotdeauna aflată într-un echilibru precar pe marginea celui mai pur barbarism (și uneori căzând în el). Suspectez că, într-un grad mult mai mare decât ne-am putea imagina, am abandonat rațiunea în favoarea magiei: fie magia fanteziei oculte, fie magia unei idolatrii amorale a propriei noastre puteri asupra realității materiale” (p. 278). Deși societatea creștină occidentală trece print-un fenomen accelerat de irationalizare, există și o rază de speranță în evoluția neașteptată a creștinătății latino-americane sau a celei asiatică – aflată într-un plin proces de răspândire. În același timp declinul creștinătății trebuie văzut și ca „un har: o invitație la a trăi cu adevărat Evanghelia după modelul Celui care, deși Dumnezeu, S-a golit pe Sine în chipul unui rob, pentru mântuirea lumii” (p. 12)

În ansamblul său volumul poate fi considerat un remediu pentru uitarea și alienarea culturală care ne separă de primele secole ale erei creștine, și o formă de conștientizare a noutății și a miracolului Evangheliei, la care am devenit insensibili din pricina unei prea mari familiarități pe care o avem cu creștinismul. Prin varietatea subiectelor abordate lucrarea lui David Bentley Hart, în ciuda reproșurilor aduse de numeroșii săi contestatari, este un instrument care nu poate lipsi din lista de lecturi a niciunui apologet, deschizând prin sensibilizare calea către revizitarea unor teme academice, considerate de mult depășite.

Asist. Dr. Dragoș Boicu